

IV. ΤΕΤΡΑΛΟΓΙΑ Γ.

α

ΦΟΝΟΥ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΛΕΓΟΝΤΟΣ ΑΜΥΝΑΣΘΑΙ

ΥΠΟΘΕΣΙΣ

Νέος και προσβύτης εκ λαιδορίας ἀλλήλοις συμπασάντες ἐμάχοντο, ἰσχυρότερον δὲ τοῦ νέου πλήξαντος τέθνηκεν ὁ προσβύτης· καὶ περὶ τούτου κατηγορεῖ τις τοῦ νέου ὡς τὸν φόνον πεποιηκός· ὁ δὲ πρῶτον τὸν προσβύτην ἀδικῶν ἄρξαι λέγει χειρῶν· ὅθεν ἀντέγκλημα ἢ στάσις γίνεται.

- 1 *Νενόμισται μὲν ὀρθῶς τὰς φοινικὰς δίκας περὶ πλείστον τοὺς κρίνοντας ποιεῖσθαι διώκειν τε καὶ μαρτυρεῖν κατὰ τὸ δίκαιον, μῆτε τοὺς ἐνόχους ἀφιέντας μῆτε τοὺς καθαροὺς*
2 *εἰς ἀγῶνα καθιστάντας. Ὁ τε γὰρ θεὸς βουλόμενος ποιῆσαι τὸ ἀνθρώπινον φῦλον τοὺς πρώτους γενομένους ἔφυσεν*

1. Ὁ τίτλος τοῦ λόγου εἶναι τῶν σχολιαστῶν· τὰ διάφορα χειρόγραφα ἔχουν διαφόρους τίτλους: *περὶ φόνου, ὃν ὡς ἀμυνόμενος ἔθρασεν*· ἢ: *κατὰ φόνου κατηγορία κατὰ τοῦ λ. α.*

2. Καὶ αὐτὴ ἡ ὑπόθεσις περιλαμβάνει καὶ τὴν ἀπάντησι τοῦ κατηγορουμένου· φαίνεται ὅτι οἱ ὑποθέσεις τῶν δύο τελευταίων Τετραλογιῶν εἶναι γραμμέναι ἀπὸ ἄλλο σχολιαστὴ ἢ ἀντιγραφέα ἀπὸ τὴν πρώτη, ὅπου κάθε λόγος ἔχει ἰδιαιτέραν ὑπόθεσις, ἐκτενέστερη καὶ ἀκριδέστερη ἀπὸ τῆς ἄλλης. Περὶ ἀντεγκλήματος βλ. σημ. 2, Β' Τετραλογίας.

3. Ὁ Ἀντιφῶν συνηθίζει, ὅπου βρῖσκει εὐκαιρία, νὰ ἐπαινῇ τοὺς νόμους τῆς πολιτείας.

4. Τὸ χωρίο ἔχει προκαλέσει μεγάλη συζήτησι· αἰτία ἡ σύνθεσι:

IV. ΤΕΤΡΑΛΟΓΙΑ Γ.

α

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΦΟΝΟΥ ΚΑΤΑ ΙΣΧΥΡΙΖΟΜΕΝΟΥ ΟΤΙ ΕΥΡΙΣΚΕΤΟ ΕΝ ΑΜΥΝῃ¹

ΥΠΟΘΕΣΙΣ

Ἐνας νέος καὶ ἓνας γέρος κατόπιν φιλονικίας συνεπλάκησαν μεταξύ των· καὶ ἐπειδὴ ὁ νέος ἐχτύπησε δυνατώτερα, ὁ γέρος πέθανε. Ἐπάνω σ' αὐτὴν τὴν ὑπόθεσις κατηγορεῖ κάποιος τὸ νέο, ὅτι εἶναι δράστης τοῦ φόνου. Αὐτὸς ἰσχυρίζεται, ὅτι ὁ γέρος ἐπετέθη πρῶτος. Ἐπομένως ἡ θέσις τῆς ὑπερασπίσεως εἶναι ἀντικατηγορία².

1. Πολὺ σωστά³ ὁ νόμος ἐπιβάλλει στοὺς κριτὰς τῶν φοινικῶν δίκων νὰ καταβάλλουν μεγάλη φροντίδα, ὥστε ἡ δίκαια τοῦ φονέως καὶ οἱ μαρτυρίαι νὰ γίνωνται σύμφωνα μὲ τὸ δίκαιο οὕτως ὥστε οὔτε οἱ ἐνοχοὶ ν' ἀφήνωνται ἐλεύθεροι, οὔτε οἱ ἀθῶοι νὰ περιπλέκωνται σὲ δίκας.

2. Διότι ὁ θεὸς⁴ θέλοντας νὰ πλάσῃ τὸ ἀνθρώπινο γένος ἐδημιούργησε τοὺς πρώτους ἀπὸ μᾶς καὶ μᾶς παρέδωκε γιὰ

ὁ τε γὰρ θεός... τροφίας τε (καὶ) παρέδωκε· καὶ διορθῶνεται: ἔχε γὰρ ὁ θεός... τροφίας τε καὶ σωτήρας παρέδωκε (Thalheim)· ἢ: τροφούς τε καὶ ποριστάς ἢ συνεργούς (Reiske) κτλ. Ὁ Συκουτρῆς θεωρεῖ ὅτι τὸ: πρώτους γενομένους ἔφυσεν «μυρίζει χριστιανικὸ πνεῦμα», καὶ προτείνει ἢ νὰ διαγραφῇ τὸ πρώτους γενομένους ἢ τὸ χωρίο νὰ ἐρμηνευθῇ: διότι ὁ θεός, ἀφ' ἐνός μὲν (τε) ἐδημιούργησεν ὡς τροφίαις ἡμῶν τοὺς πρότερον γεννηθέντας (γονεῖς), ἀφ' ἑτέρου δὲ (τε καὶ) μᾶς παρέδωκε τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν. Ἐμεῖς μεταφράσαμε σύμφωνα μὲ τὸ κείμενον τοῦ Blass, ὁ ὅποιος διέγραψε τὸ καί, διότι δὲν νομίζουμε, ὅτι «ἡ δημιουργία τῶν πρώτων ἀνθρώπων» εἶναι ἀποκλειστικὰ χριστιανικὴ ἰδέα.

ἡμῶν, τροφῆς τε παρέδωκε τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, ἵνα μὴ σπάνει τῶν ἀναγκαίων προαποθνήσκουμεν τῆς γηραιῶν τελευτῆς. Ὅστις οὖν τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀξιωθέντων τοῦ βίου ἡμῶν ἀνόμως τινὰ ἀποκτείνει, ἀσεβεῖ μὲν περὶ τοὺς θεούς, συγχεῖ δὲ τὰ νόμιμα τῶν ἀνθρώπων. Ὁ τε [γὰρ] ἀποθανών, στερόμενος ὢν ὁ θεὸς ἔδωκεν αὐτῷ, εἰκότως θεοῦ τιμωρίαν ὑπολείπει τὴν τῶν ἀλιτηρίων δυσμένειαν, ἣν οἱ παρὰ τὸ δίκαιον κρίνοντες ἢ μαρτυροῦντες, συνασεβοῦντες τῷ ταῦτα θρῶντι, οὐ προσῆκον μίασμα εἰς τοὺς ἰδίους οἴκους εἰσάγονται· ἡμεῖς τε οἱ τιμωροὶ τῶν διεφθαρμένων, εἰ δι' ἄλλην τινὰ ἔχθραν τοὺς ἀναιτίους διώκοιμεν, τῷ μὲν ἀποθανόντι οὐ τιμωροῦντες δεινοὺς ἀλιτηρίους ἔχομεν τοὺς τῶν ἀποθανόντων προστροπαίους, τοὺς δὲ καθαρὸς ἀδίκως ἀποκτείνοντες ἔνοχοι τοῦ φόνου τοῖς ἐπιτιμίοις ἑσμέν, ὑμᾶς δὲ ἄνομα θρῶν πείθοντες καὶ τοῦ ὑμετέρου ἁμαρτήματος ὑπαίτιοι γινόμεθα. Ἐγὼ μὲν οὖν δεδιώς ταῦτα, εἰς ὑμᾶς παράγων τὸν ἀσεβήσαντα καθαρὸς τῶν ἐγκλημάτων εἰμί· ὑμεῖς δὲ ἀξίως τῶν προειρημένων τῇ κρίσει προσσχόντες τὸν νοῦν, ἀξίαν δίκην τοῦ πάθους τῷ ἐργασμένῳ ἐπιθέντες, ἅπασαν τὴν πόλιν καθαρὰν τοῦ μιάσματος καταστήσετε. Εἰ μὲν γὰρ ἄκων ἀπέκτεινε τὸν ἄνδρα, ἀξίον ἂν ἦν συγγνώμης τυχεῖν τινός· ὕβρει δὲ καὶ ἀκολασίᾳ παροινῶν εἰς ἄνδρα πρεσβύτην, τύπτων τε καὶ πνίγων ἕως τῆς ψυχῆς ἀπεστέρησεν αὐτόν, ὡς μὲν ἀποκτείνας τοῦ φόνου τοῖς ἐπιτιμίοις ἔνοχός ἐστιν, ὡς δὲ συγγέων ἅπαντα τῶν γηραιότερων τὰ νόμιμα οὐδενὸς ἁμαρτεῖν, οἷς οἱ τοιοῦτοι κολάζονται, δι-

5. Στὸ πρῶτοιο δὲ ρήτωρ ἐρμηνεύει τὴν οὐσία τοῦ φονικοῦ δικαίου καὶ ἐξηγεῖ τὴν ἐξάρτησίν του ἀπὸ τοῦ ἰσπρὸ δίκαιο. Φόνος εἶναι ἢ στέρησι τοῦ θαλοῦ δώρου τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἀγαθῶν αὐτῆς· ὁ φόνος εἶναι ἔνοχος καὶ ἀπέναντι τῶν θεῶν (ἀσεβεῖ) καὶ ἀπέναντι τοῦ ἀνθρωπίνου νόμου (συγχεῖ τὰ νόμιμα τῶν ἀ.), καὶ τὸ θῦμα, ἐπειδὴ ἀστερήθη τοῦ θαλοῦ δώρου, ἀπαιτεῖ ἱκανοποίησιν μὲ τὴν τιμωρίαν τοῦ φονέως, ἢ ὅποια γι' αὐτὸ τὸ λόγο δὲν εἶναι ἀνθρώπινη, ἀλλὰ θεϊκή. Ἄν· ἢ ἱκανοποίησιν αὐτῇ δὲν δοθῇ στὸ νεκρὸ, τὸ «πνεῦμα του» (δὲ προσεγγόπαιος) καταδιώκει τὸ φονεῖα αἰωνίως καθὼς καὶ τὸ δικαστῆ καὶ τὴν πόλιν πού δὲν τὸν ἐτιμώρησε (ἀγος, μίασμα).

τροφούς μας τὴν ξηρὰ καὶ τὴ θάλασσα, γιὰ νὰ μὴ πεθαίνουμε, πρὶν ἔλθῃ τὸ φυσικὸ τέλος τῶν γηρατειῶν, ἀπὸ ἔλλειψι τῶν ἀναγκαίων τροφίμων. Ὅποιοι λοιπὸν σκοτῶναι παράνομα ἕναν ἄνθρωπο, πού ὁ θεὸς τοῦ χάρισε τὴ ζωὴ, διαπράττει ἀσέβεια καὶ ἀπέναντι τῶν θεῶν καὶ τοὺς νόμους τῶν ἀνθρώπων παραδιάζει⁵. 3. Διότι ὁ νεκρὸς ἀποστερούμενος ἀπὸ τὰ δῶρα πού τοῦ ἔδωκεν ὁ θεός, πολὺ φυσικὰ ἀφήνει ὡς θεῖα τιμωρία (κατὰ τοῦ φονέως) τὴν ὀργὴν τῶν δαιμόνων τῆς ἐκδικήσεως, τὴν ὅποια, ὅσοι κρίνουν ἢ μαρτυροῦν ἀντίθετα πρὸς τὴν δικαιοσύνην, ἐξ Ἰσοῦ γινόμενοι ἀσεβεῖς μὲ τὸν δράστη τοῦ κακοῦ, εἰσάγουν στὸ ἴδιο τους τὸ σπῆτι μολύγοντας αὐτὸ μὲ τὸ ξένο μίασμα. 4. Καὶ ἐμεῖς ἀκόμη οἱ ἐκδικητὲς τῶν θυμάτων, ἂν καταδιώκουμε ἀνθρώπους ἀθῶους γιὰ ἄλλη προσωπικὴ μας ἔχθρα, καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐκδικούμεθα τὸ νεκρὸ, θὰ ἔχουμε φοβεροὺς διώκτες μας τὰ πνεύματα τῶν νεκρῶν πού ζητοῦν ἐκδίκησιν, καὶ ἐπειδὴ ζητοῦμε ἀδίκως τὴ θανατικὴ καταδικὴ ἀθῶων, ὑποκείμεθα στὴν ποινὴ τοῦ φόνου καὶ ἐπειδὴ ἀκόμη προσπαθοῦμε νὰ πείσουμε κι' ἐσᾶς νὰ κάμετε μιὰ πράξι ἄνομη, γινόμεσθε καὶ τοῦ δικοῦ σας ἁμαρτήματος ὑπεύθυνοι. 5. Ἐγὼ λοιπὸν ἐπειδὴ φοβοῦμαι βλαβερά, παρουσιάζοντας ἐνώπιόν σας ἐκεῖνον πού διέπραξε τὴν ἀσεβῆ πράξι, εἶμαι καθαρὸς ἀπὸ κάθε κατηγορία· καὶ σεῖς ἂν προσέξετε⁶ στὴν κρίσιν σας ὅσον ἀξίζει σ' αὐτὰ πού εἶπα παραπάνω καὶ ἂν ἐπιβάλετε στὸν ἔνοχο τιμωρία ἀνταξία τοῦ ἐγκλήματός του, θὰ ἐξαγνίσετε δλόκληρη τὴν πόλιν ἀπὸ τὸ μόλυσμα. 6. Διότι, ἂν ἐσκοτώσε τὸν ἄνθρωπο χωρὶς νὰ θέλῃ, θὰ ἀξίζε νὰ τύχῃ κάποιας συγγνώμης· ἀλλ' αὐτὸς ἀπὸ ὑπεροψία καὶ ἀπὸ ἀχαλίνωτο πάθος φερόμενος σὰν μεθυσμένος ἀπέναντι σ' ἕνα γέρο ἄνθρωπο, χτυπώντας τον καὶ στραγγαλίζοντας τον ὡς πού τὸν ἐπνίξε (ἔκοψε τὴν πνοήν)⁷, ὑπόκειται στὴν ποινὴ πού ἐπιβάλλεται στὸ φόνον, ἐφόσον τὸν σκοτώσε· καὶ ἐφόσον προσέβαλε κάθε σεβασμὸν ὀφειλόμενο πρὸς τοὺς γηροντότερους, εἶναι δίκαιο νὰ ὑποστῇ ὅλην τὴν αὐστηρότητα τῆς ποινῆς, μὲ τὴν ὅποια τιμωροῦνται ἐγκληματίες

6. Ἄλλα κείμενα ἔχουν προσέχοντες· ὁ ἀδρ. εἶναι ὀρθότερος, ὅπως φαίνεται ἐκ τοῦ ἐπιθέντες καὶ τοῦ καταστήσετε.

7. Ψυχὴ εἶναι ἢ πνοή, ἢ ζωὴ, ὅχι τὸ ἀπόλυτα πνευματικὸ στοιχείο· ἢ οὐσία τῆς ψυχῆς ἐξ ἄλλου γιὰ τοὺς ἀρχαίους ἦταν ὀλοζωϊκή.

7 καιός ἐστιν. Ὁ μὲν τοίνυν νόμος δρθῶς ὑμῖν τιμωρεῖσθαι παραδίδωσιν αὐτόν· τῶν δὲ μαρτύρων ἀκηκόατε, οἱ παρῆσαν παροινούντι αὐτῷ. Ὑμᾶς δὲ χρὴ τῇ τε ἀνομίᾳ τοῦ παθήματος ἀμύνοντας, τὴν τε ὕβριν κολάζοντας ἀξίως τοῦ πάθους, τὴν βουλεύσασαν ψυχὴν ἀνταφελέσθαι αὐτόν.

β

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΦΟΝΟΥ, ΩΣ ΑΜΥΝΟΜΕΝΟΣ ΑΠΕΚΤΕΙΝΕΝ

ΥΠΟΘΕΣΙΣ

Ἡ στάσις μεταστάσις· μεταφέρει γὰρ ἐπὶ τὸν θεραπεύσαντα ἰατρὸν τὸν φόνον· τὸ γὰρ ἀντεγκληματικὸν ὡς παρὰ τὸν φόνον ἔλαβεν.

1 Ὅτι μὲν βραχέεις τοὺς λόγους ἐποίησαντο, οὐ θαυμάζω αὐτῶν· οὐ γὰρ ὡς μὴ πάθωσιν ὁ κίνδυνος αὐτοῖς ἐστίν, ἀλλ', ὡς ἐμὲ μὴ δικαίως δι' ἐχθρὰν διαφθειρώσιν. Ὅτι δ' ἐξισοῦν τοῖς μεγίστοις ἐγκλήμασιν ἤθελον τὸ πρᾶγμα, οὐ δ' ἀποθανῶν αὐτῷ αἷτιος καὶ μᾶλλον ἢ ἐγὼ ἐγένετο, εἰκότως ἂν ἀγανακτεῖν μοι δοκῶ. Ἀρχῶν γὰρ χειρῶν ἀδίκων, καὶ παροινῶν εἰς ἄνδρα πολὺ αὐτοῦ σωφρονέστερον, οὐχ αὐτῷ μόνον τῆς συμφορᾶς, ἀλλὰ καὶ ἐμοὶ τοῦ ἐγκλήματος αἷτιος ἐγένετο. Οἶμαι μὲν οὖν ἐγωγε οὔτε δίκαια τούτους οὐδ' ὅσια δρθᾶν ἐγκαλοῦντας ἐμοί. Τὸν γὰρ ἄρξαντα τῆς πληγῆς, εἰ μὲν

8. Περιφράσι ποιητικὴ ἀντί: τῷ ἀνόμως παθόντι· τὸ ἀφρημένον ἀντί τοῦ συγκεκριμένου ἔθεος ὁ ῥήτωρ γιὰ νὰ τόνισῃ τὴν ἐννοια τῆς ἀνομίας.

9. Ὁ σχολιαστὴς στὸ τμῆμα τῆς προηγουμένης ὑποθέσεως του, ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἀπολογία τοῦ κατηγορουμένου, ὀνομάζει τὴν «σιάσιν» ἀντεγκλημα, ἕως τῶρα μεταστάσις. Ἡ θέσις τοῦ ἀπολογουμένου εἶναι ἀντεγκλημα ὡς πρὸς τὰς πληγὰς τὰς ὁποίας παρὰ θέχεται ὁ κατηγορούμενος δι' ἐπέφερε, ἀλλὰ δικαίως· ὡς πρὸς τὸ θάνατο δμως τοῦ θύματος, γιὰ τὸν ὁποῖο κατηγορεῖται, εἶναι μεταστάσις, διότι μεταθέτει τὴν εὐθύνη τοῦ θανάτου στὸ γιάτρο.

σὰν αὐτόν. 7. Ὁ νόμος λοιπὸν πολὺ σωστὰ τὸν παραδίνει στὴν δίκη σας τιμωρία· ἔχετε ἀκούσει ἐπίσης καὶ τοὺς μάρτυρες, ποὺ τὸν εἶδαν ἐπάνω στὴν παραφορὰ του. Πρέπει λοιπὸν καὶ σεῖς ἐκδικούμενοι τὸν ἀνομο θάνατο· τοῦ θύματος καὶ τιμωρώντας τὴν ἀλαζονεία τοῦ ἐνόχου, ὅπως ἀξίζει στὸ κακὸ ποὺ ἔκαμε, νὰ τοῦ ἀφαιρέσετε καὶ σεῖς τὴν ψυχὴ, ποὺ ἀπεφάσισε ἕνα φόνο.

β

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΣΕ ΥΠΟΘΕΣΙ ΦΟΝΟΥ ΟΠΟΥ Ο ΚΑΤΗΓΟΡΟΥΜΕΝΟΣ ΙΣΧΥΡΙΖΕΤΑΙ ΟΤΙ ΕΦΟΝΕΥΣΕ ΑΜΥΝΟΜΕΝΟΣ

ΥΠΟΘΕΣΙΣ

Ἡ θέσι τῆς ἀπολογίας εἶναι μετάθεσι⁹ τῆς κατηγορίας· διότι ὁ κατηγορούμενος μεταθέτει τὴν εὐθύνη τοῦ φόνου στὸ γιάτρο, ποὺ ἐθεράπευσε τὸ θῆμα. Τὴν ἀντικατηγορία μεταχειρίσθηκε ὡς ἀναγκαῖο παρακολούθημα τῆς ἀπολογίας του.

1. Δὲν μοῦ κάνουν ἐκπληξί οἱ κατήγοροί μου, ποὺ ἦσαν τόσο σύντομοι στὸ λόγο τους (ἐναντίον μου)· διότι αὐτοὶ δὲν κινδυνεύουν ἀπὸ τὴ δίκη νὰ πάθουν τίποτε, ἀλλ' ἐμένα ἀγωνίζονται νὰ καταστρέψουν ἀδίκαια, κινούμενοι ἀπὸ ἐχθρὰ ἐναντίον μου. Ἐκεῖνο δμως, γιὰ τὸ ὁποῖο μοῦ φαίνεται, ὅτι ἔχω πολὺ δίκιο ν' ἀγανακτῶ, εἶναι τὸ ὅτι ἐπροσπάθησαν νὰ ἐξομωῖώσουν μὲ τὰ μεγαλύτερὰ ἐγκλήματα μιὰ ὑπόθεσι, ὅπου τὸ θῆμα ἔγινε αἷτιος τοῦ θανάτου τοῦ περισσότερο ἀπὸ ἐμέ. Διότι, αὐτὸς ἐπετέθη πρῶτος¹⁰ καὶ μέσα στὴν παραφορὰ του ἀπέναντι ἐνὸς ἀνθρώπου πολὺ πῖθ συγκρατημένου ἀπὸ αὐτόν, δὲν ἔγινε μόνο στὸν ἑαυτό του αἷτιος συμφορᾶς, ἀλλὰ καὶ σὲ μένα αἷτιος αὐτῆς τῆς κατηγορίας. 2. Ἐγὼ δμως τοῦλάχιστο νομίζω, ὅτι οἱ κατήγοροί μου δὲν κάνουν πράξι δίκαιη οὔτε ἀπέναντι τῶν θεῶν οὔτε ἀπέναντι τῶν ἀνθρώπων, κατηγορώντας ἐμένα ὡς ἐνοχο. Διότι, ἂν ἐγὼ ὑπεράσπιζα τὸν ἑαυτό

10. Ἡ ἔκφρασι «ἄρχειν χειρῶν ἀδίκων», ποὺ διατηρήθηκε μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, εἶναι πολὺ παλαιά, ἀπὸ τοῦ Δράκοντος, καὶ εἶναι ἀμετάβλητη μὲ τὴν παράδοσι.

σιδήρω ἢ λίθω ἢ ξύλω ἡμυνάμην αὐτόν, ἡδίκουν μὲν οὐδ' <ἄν> οὕτως — οὐ γὰρ ταῦτά ἀλλὰ μείζονα καὶ πλείονα δίκαιοι οἱ ἄρχοντες ἀντιπάσχειν εἰσὶ — ταῖς δὲ χεροὶ τυπτόμενος ὑπ' αὐτοῦ, ταῖς χερσὶν ἄπερ ἔπασχον ἀντιδρῶν, 3 πότερα ἡδίκουν; Εἶεν· ἐρεῖ δέ, «ἀλλ' ὁ νόμος εἰργων μῆτε δικαίως μῆτε ἀδίκως ἀποκτείνειν ἔνοχον τοῦ φόνου τοῖς ἐπιτιμίαις ἀποφαίνει σε ὄντα· ὁ γὰρ ἀνὴρ τέθνηκεν». Ἐγὼ δὲ δεύτερον καὶ τρίτον οὐκ ἀποκτείνειν φημι. Εἰ μὲν γὰρ ὑπὸ τῶν πληγῶν ὁ ἀνὴρ παραχρησάμενος ἀπέθανεν, ὑπ' ἐμοῦ μὲν δικαίως δ' ἄν ἐτεθνήκει — οὐ γὰρ ταῦτά ἀλλὰ μείζονα 4 καὶ πλείονα οἱ ἄρχαντες δίκαιοι ἀντιπάσχειν εἰσὶ — νῦν δὲ πολλαῖς ἡμέραις ὕστερον μοχθηρῶ ἰατρῶ ἐπιτρεφθεὶς διὰ τὴν τοῦ ἰατροῦ μοχθηρίαν καὶ οὐ διὰ τὰς πληγὰς ἀπέθανε. Προλεγόντων γὰρ αὐτῶ τῶν ἄλλων ἰατρῶν, εἰ ταύτην τὴν θεραπείαν θεραπεύσοιτο, ὅτι ἰάσιμος ὢν διαφθαρήσοιτο, δι' ὑμᾶς τοὺς συμβούλους διαφθαρεῖς ἐμοὶ ἀνόσιον ἐγκλημα 5 προσέβαλεν. Ἀπολύει δὲ με καὶ ὁ νόμος καθ' ὃν διώκομαι. Τὸν γὰρ ἐπιβουλεύσαντα κελεύει φονέα εἶναι. Ἐγὼ μὲν οὖν πῶς ἄν ἐπεβούλευσά τι αὐτῶ, ὅ,τι μὴ καὶ ἐπεβουλεύθην ὑπ' αὐτοῦ; Τοῖς γὰρ αὐτοῖς ἀμυνόμενος αὐτόν καὶ τὰ αὐτὰ δρῶν ἄπερ ἔπασχον, σαφές ὅτι τὰ αὐτὰ ἐπεβούλευσα καὶ ἐπεβουλεύθην. Εἰ δὲ τις ἐκ τῶν πληγῶν τὸν θάνατον οἰόμενος γενέσθαι φονέα με αὐτοῦ ἡγεῖται εἶναι, ἀντιλογισάσθω ὅτι 6 διὰ τὸν ἄρχαντα αἱ πληγαὶ γενόμεναι τοῦτον αἴτιον τοῦ θανάτου καὶ οὐκ ἐμὲ ἀποφαίνουσιν ὄντα· οὐ γὰρ ἄν ἡμυνάμην μὴ τυπτόμενος ὑπ' αὐτοῦ. Ἀπολυόμενος δὲ ὑπὸ τε τοῦ <νόμου ὑπὸ τε τοῦ> ἄρχαντος τῆς πληγῆς, ἐγὼ μὲν οὐδενί

11. Ὁ γιατρός, ἂν ἀποτύχαιε στὴν θεραπεία τοῦ λόγῳ ἀπειρίας (μοχθηρία ἰατροῦ), δὲν ἐτιμωρεῖτο ὡς ὑπεύθυνος τοῦ θανάτου καὶ ὁ Πλάτων (Νόμ. ΙΧ 865e) λέγει: «ἰατρῶν δὲ περὶ πάντων, ἂν ὁ θεραπευόμενος ὑπ' αὐτῶν ἀκόντων τελευτᾷ καθαρῶς ἔστω κατὰ νόμον».

12. Οἱ λέξεις (νόμου ὑπὸ τε τοῦ) προστέθηκαν ἀπὸ τὸν Reiske τὴν προσθήκη ἀπαιτεῖται ὁ σύνθεσις τε καὶ τὸ νόημα ἢ περίοδος εἶ-

μου ἐναντίον αὐτοῦ ποῦ μοῦ ἐπετέθη πρῶτος, μὲ σίδηρο ἢ μὲ λίθου ἢ μὲ ξύλο, θὰ διέπραττα βέβαια ἀδίκημα, ἀλλ' ὄχι τόσο μεγάλο, ὅσο μὲ κατηγοροῦν — διότι ὄχι μὲ τὰ ἴδια, ἀλλὰ μὲ ἀκόμη μεγαλύτερα καὶ περισσότερα κακὰ πρέπει νὰ πληρώνωνται ἐκεῖνοι ποῦ ἐπιτίθενται πρῶτοι — ἀφοῦ ὅμως αὐτὸς μὲ χτύπησε μὲ τὰ χέρια τοῦ κι' ἐγὼ πάλι μὲ τὰ χέρια τοῦ τὸ ἀνταπέδωσα, πῶς ἐγὼ τὸν ἀδίκησα; 3. Ἐστω· ἀλλὰ θὰ μοῦ ἀπαντήσῃ ὁ κατήγορος: «ὁ νόμος ὅμως, ποῦ ἀπαγορεύει κάθε φόνον εἴτε δίκαιο εἴτε ἀδικο, ἐσὲ ἀποδεικνύει ἔνοχο καὶ ὑποκείμενο στὴν τιμωρία τοῦ φόνου· διότι ὁ ἄνθρωπος πέθανε». Ἐγὼ ὅμως καὶ δυὸ καὶ τρεῖς φορές ἐπαυλαμβάνω: δὲν τὸν σκοτώσα· διότι ἂν ὁ ἄνθρωπος πέθαινε ἀμέσως ἀπὸ τὰ χτυπήματα, φυσικά ἀπὸ μένα θὰ εἶχε σκοτωθῆ· καὶ δικαίως — διότι ὄχι τὰ ἴδια, ἀλλὰ πολὺ μεγαλύτερα καὶ περισσότερα κακὰ (ἂπ' ὅτι ἔκαμαν) πρέπει νὰ παθαίνουν ἐκεῖνοι ποῦ ἐπιτίθενται πρῶτοι. 4. Στὴν παρούσα ὅμως περίπτωσι ὕστερα ἀπὸ πολλὰς ἡμέρας, ἀφοῦ ἐμπιστεύθηκε τὸν ἑαυτό του σ' ἓνα κακὸν γιατρό, ἀπὸ τὴν ἀνικανότητα τοῦ γιατροῦ¹¹ καὶ ὄχι ἀπὸ τὰ χτυπήματά μου πέθανε. Διότι, ἐνῶ οἱ ἄλλοι γιατροὶ τοῦ προέλεγαν, ὅτι, ἂν μεταχειρισθῆ αὐτὴν τὴν θεραπεία, θὰ πεθάνῃ, ἐνῶ ἦταν δυνατό νὰ θεραπευθῆ, αὐτὸς ἄκουσε τὴ δική σας συμβουλή καὶ ἀφοῦ καλὰ καλὰ ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς συμβουλῆς πέθανε, ἐπάνω μου ἔρριψε ἀνόσια κατηγορία. 5. Ἀλλὰ μὲ ἀπαλλάσσει καὶ ὁ ἴδιος ὁ νόμος, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποῖου μὲ κατηγοροῦν· ὁ νόμος δηλαδὴ θεωρεῖ φονέα ἐκεῖνον ποῦ ἐπρομελέτησε τὸ φόνον. Ἀλλὰ ἐγὼ πῶς μπορεῖ νὰ ἐσκέφθηκα ἐναντίον τοῦ κατὶ ἄλλο ἀπὸ ἐκεῖνο ποῦ ἐσκέφθη αὐτὸς γιὰ μένα; Ἀφοῦ μὲ τὰ ἴδια μέσα τὸν ἀπέκρουσα καὶ ἔκαμα τὰ ἴδια, ποῦ μοῦ ἔκαμε κι' αὐτὸς, εἶναι φανερό, ὅτι τὰ ἴδια ἐπρομελέτησα ἐγὼ ἐναντίον τοῦ, ποῦ ἐπρομελέτησε κι' αὐτὸς γιὰ μένα. 6. Ἄν ὅμως κανεῖς, νομίζοντας ὅτι ὁ θάνατος προήλθε ἀπὸ τὰ χτυπήματά μου, μὲ θεωρῆ φονέα τοῦ θύματος, ὡς λάβῃ συγχρόνως ὑπ' ὄψιν του, ὅτι, ἐφόσον τὰ χτυπήματα εἶχαν αἰτία αὐτόν, ποῦ ἐπετέθη πρῶτος, αὐτόν ἀποδεικνύουν ὑπεύθυνον· καὶ ὄχι ἐμένα· διότι, ἂν δὲν μὲ χτυπᾷσε, δὲν θὰ ἀμυνόμουνα. Ἀφοῦ λοιπὸν ἀπαλλάσσομαι καὶ ἀπὸ τὸ νόμον¹² καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι αὐτὸς ἐπετέθη πρῶτος, ἐγὼ ἀπὸ καμμιά ἀποψι

ναὶ ἀνακεφαλαίωσις τῶν προηγουμένων: Ἀπολύει δὲ με καὶ ὁ νόμος... (§ 5) καὶ: εἰ δὲ τις ἐκ τῶν πληγῶν... (§ 6).

τρόπω φονεύς αὐτοῦ εἰμί, ὃ δὲ ἀποθανῶν, εἰ μὲν ἀτυχία τέθνηκε, τῇ ἑαυτοῦ ἀτυχία κέχρηται — ἠτύχησε γὰρ ἄρξας τῆς πληγῆς —, εἰ δ' ἄβουλλία τιγί, τῇ ἑαυτοῦ ἄβουλλία διέφθαρται· οὐ γὰρ εὐ φρονῶν ἔτυπτε με.

7. Ὡς μὲν οὖν οὐ δικαίως κατηγοροῦμαι, ἐπιδέδεικται μοι· ἐθέλω δὲ τοὺς κατηγοροῦντάς μου πᾶσιν οἷς ἐγκαλοῦσιν ἐνόχους αὐτοὺς ὄντας ἀποδείξαι. Καθαροῦ μὲν μοι τῆς αἰτίας ὄντι φόνον ἐπικαλοῦντες, ἀποσιροῦντες δέ με τοῦ βίου δν ὁ θεὸς παρέδωκέ μοι, περὶ τὸν θεὸν ἀσεβοῦσιν· ἀδίκως δὲ θάνατον ἐπιβουλεύοντες τὰ τε νόμιμα συγγέουσι φονῆς τέ μου γίνονται· ἀνοσίως δ' ἀποκτεῖναι ὑμᾶς με πείθοντες καὶ τῆς ὑμετέρας εὐσεβείας αὐτοὶ φονῆς εἰσὶ.

8. Τούτοις μὲν οὖν ὁ θεὸς ἐπιθείη τὴν δίκην· ὑμᾶς δὲ χρὴ τὸ ὑμέτερον σκοποῦντας ἀπολῦσαι με μᾶλλον ἢ καταλαβεῖν βούλεσθαι. Ἀδίκως μὲν γὰρ ἀπολυθεῖς, διὰ τὸ μὴ | ὀρθῶς ὑμᾶς διδαχθῆναι ἀποφυγῶν, τοῦ μὴ διδάξαντος καὶ οὐχ ὑμέτερον τὸν προστρόπαιον τοῦ ἀποθανόντος καταστήσω· μὴ ὀρθῶς δὲ καταληφθεῖς ὑφ' ὑμῶν, ὑμῖν καὶ οὐ τούτω τὸ

13. Στὴν πρότασι λείπει τὸ ἄν· οὐ γὰρ ἄν μ' ἔτυπτε, εἰ εὐ φρονέει.

14. Αὐτοὶ ἐκ τοῦ οἱ αὐτοί· τῇ διόρθωσι ἔκαμα ὁ Blass· οἱ κώδ. ἔχουν αὐτοί· ἢ φράσι: «τῆς εὐσεβείας φονῆς» θεωρεῖται π-λύ τολμηρῆ καὶ σοφιστικῆ.

15. Τὸ χωρίο θεωρεῖται κάποτεραμμένο καὶ ἀσαφές· τίθεται ζήτημα, ποιο εἶναι τὸ πρόσωπο τοῦ μὴ διδάξαντος, τοῦ ἀπολογουμένου ἢ τοῦ κατηγοροῦ. Γενικῶς πιστεύεται ὅτι ὁ ρήτωρ ἀνοσιεῖ τὸν κατήγορον, ἴσως ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐπίθεσι τοῦ κατηγορουμένου ἐναντίον του· ὁ Blass μάλιστα καὶ τὸ ἀντίστοιχο τούτω τῆς ἐπομένης ἀντιθέσεως ὑμῖν καὶ ἐν τούτω (τῷ διδάξαντι) διερωτᾶται, ἂν δὲν πρέπη νὰ γίνῃ τούτοις, ἐπειδὴ ὁ κατήγορος ἐκφράζεται εἰς ὄλο τὸ καίμενο μὲ πληθυντικόν. Ἀλλὰ ὁ ἀπολογούμενος μιλεῖ γενικῶς, διότι καὶ ἀπὸ τῶν δύο ἀντιδίκων τὴν καλὴ ἢ κακὴ διαφώτισι θὰ κρίνουν οἱ δικαστές· τὸ ὅτι μάλιστα ἀνοσιεῖ ὁ κατηγορούμενος στὸ σημεῖο αὐτὸ μᾶλλον τὸν ἑαυτοῦ του διὰ τοῦ μὴ διδάξαντος φαίνεται α') ἀπὸ τὸν πρῶτο στίχο τοῦ ἀδαφίου: Τούτους μὲν ὁ θεός... μὲ τὸ ὅποιο δείχνει ὅτι «ἐταλείωσα» μὲ τοὺς κατήγορους καὶ ἐπομένως δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς ἀναλείψῃ πάλι στὸ νόημα τῶν ἐπομένων· β') ἀπὸ τῆ σύνταξι τῶν ρημάτων

δὲν εἶμαι δράστης τοῦ φόνου· ὅσο γιὰ τὸ θῦμα, ἂν πέθανε ἀπὸ μιᾶς ἀτυχῆς σύμπτωσι, δική του εἶναι ἢ ἀτυχία· διότι ἀτύχημά του ἦταν, ποῦ ἐπετέθη πρῶτος —, ἂν πάλι εἶναι θῦμα ἀπερισκεψίας, ἀπὸ τῆ δικῆ του ἀπερισκεψία χάθηκε, διότι ἀσφαλῶς ἂν ἦταν «στὰ καλά του», δὲν θὰ μὲ χτυποῦσε¹³.

7. Ὅτι λοιπὸν ἢ ἐναντίον μου κατηγορία δὲν εἶναι δικαία, σὰς τὸ ἀπέδειξα· θέλω ὅμως ν' ἀποδείξω ἀκόμη, ὅτι οἱ κατήγοροί μου εἶναι οἱ ἴδιοι ἐνοχοὶ σ' ὅλα αὐτὰ ποῦ μὲ κατηγοροῦν. Διότι ἐφόσον ἐγὼ εἶμαι ἀγνός καὶ αὐτοὶ μὲ κατηγοροῦν γιὰ φόνον καὶ ἐφόσον προσπαθοῦν νὰ μοῦ στερῆσουν τὴ ζωὴ, ποῦ ὁ θεὸς μοῦ ἔδωσε, διαπράττου ἀσέβεια ἀπέναντι τοῦ θεοῦ· καὶ ἀφοῦ ἀκόμη ἐπιβουλεύονται τὴ ζωὴ μου, καὶ τοὺς νόμους παραβιάζουν καὶ φονεῖς μου γίνονται· καὶ ἀφοῦ ἐπὶ πλέον προσπαθοῦν νὰ σὰς πείσουν νὰ μὲ καταδικάσετε σὲ ἀνόσιο θάνατον, καὶ τῆς δικῆς σὰς εὐσεβείας οἱ ἴδιοι¹⁴ γίνονται φονεῖς.

8. Καὶ ὅσο γι' αὐτούς, ἄς τοὺς τιμωρήσῃ ὁ θεός· σεις ὅμως ἀποβλέποντας στὸ δικό σας συμφέρον πρέπει νὰ θέλετε μᾶλλον νὰ μὲ ἀθωώσετε παρά νὰ μὲ καταδικάσετε. Διότι ἂν ἀθωωθῶ ἀδίκως, ἀποφεύγοντας τὴν καταδίκη, ἐπειδὴ δὲν διαφωτισθήκατε σεις σωστὰ ἐπὶ τοῦ ζητήματος, θὰ ἐπισύρω τὴν ἐκδίκησι τοῦ νεκροῦ ἐναντίον ἐκείνου, ποῦ δὲν σὰς διεφώτισε¹⁵ καὶ ὄχι ἐναντίον σας· ἂν ὅμως καταδικασθῶ ἀπὸ ἐσφαλμένη κρίσι σας, ἐναντίον σας, καὶ ὄχι ἐναντίον τούτου,

καταστήσω καὶ προστρέψομαι (μᾶλλον προστρέψομαι, ὅπως προτείνει ὁ Gernet) καὶ τὴν ὀνομαστικὴ τῶν μετοχῶν ἀπολυθεῖς-καταληφθεῖς καὶ γ') ἀπὸ τὸν ἐνικό ἀριθμό· ἂν ἐννοοῦσε τοὺς κατήγορους θὰ εἶχε: τοῖς μὴ διδάξαι... καὶ οὐ τούτοις, ὅπως ἔχει παραπάνω Τούτους μὲν ὁ θεός καὶ κατόπιν Τούτοις τὸ ἀσέβημα... Ἡ τελευταία αὐτὴ φράσι ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ὅτι δικαιολογεῖ τὴν ἐρμηνεία: ὁ μὴ διδάξας = ὁ κατήγορος· ἀλλὰ ἡ περίοδος εἶναι ἄλλη, τὸ ἀδάφιο εἶναι τὸ τελευταῖο τοῦ λόγου καὶ ἐπομένως τὸ ἀσέβημα τοῦτο μπορεῖ νὰ τίθεται ὡς γενικό συμπέρασμα καὶ ὄχι νὰ ἐννοῖται ἀποκλειστικὰ τὴν εὐθύνη τοῦ μὴ διδάξαντος. Τὸ ἐπίμαχον χωρίο ἐννοοῦμε ὡς ἐξῆς: ἂν μὲ ἀθωώσετε, χωρὶς νὰ πρέπη, ἐπειδὴ δὲν σὰς διεφώτισα καλὰ (τὸ ὀρθῶς ἐξυπακούεται), δικό μου θὰ εἶναι τὸ κῆριμα· ἂν ὅμως μὲ καταδικάσετε ἀπὸ δικό σας· σφάλμα, τὸ κῆριμα θὰ πῆσῃ ὄχι σ' ἐκείνον, ποῦ δὲν σὰς διεφώτισε, ἀλλὰ σὲ σὰς. Ὁ Gernet θεωρεῖ σκοτεινὸ τὸ νόημα καὶ ἐξοβελίζει τὸ: τοῦ μὴ διδάξαντος καὶ οὐχ ὑμέτερον καὶ ὁ Συκουτρῆς νομίζει, ὅτι ἡ δυσκολία βρίσκεται

9 μήνιμα τῶν ἀλιτηρίων προστρέψομαι. Ταῦτ' οὖν εἰδότες, τουτοιοὶ τὸ ἀσέβημα τοῦτο ἀναθέντες, αὐτοὶ τε καθαρὸι τῆς αἰτίας γένεσθε ἐμέ τε δόλιως καὶ δικαίως ἀπολύετε· οὐτω γὰρ ἂν καθαρώτατοι πάντες οἱ πολῖται εἴημεν.

γ

ΕΚ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ Ο ΥΣΤΕΡΟΣ

ΥΠΟΘΕΣΙΣ

Ἐν τούτῳ φησὶ [θαυμάζω] ὅτι οὐκ εἰκός ἄρξαι χειρῶν ἀδίκων τὸν πρεσβύτερον, εἴτα ὅτι εἰ καὶ οὕτως ἔχει, ὁ μέχρι φόνου ἀμυνόμενος ὑπεύθυνος. Καὶ περὶ τοῦ λατροῦ, ὡς δι' ἀπειρίαν ἐσφάλῃ, ἀνεύθυνος ἂν.

- 1 Τοῦτόν τε οὐ θαυμάζω ἀνδρία δρῶσαντα ὁμοία οἷς εἰργασται λέγειν, ὑμῖν τε συγγιγνώσκω βουλομένοις τὴν ἀκριβειαν τῶνπραχθέντων μαθεῖν τοιαῦτα ἀνέχεσθαι ἀκούοντας αὐτοῦ, ἃ ἐκβάλλεσθαι ἀξιά ἐστι. Τὸν γὰρ ἄνδρα ὁμολογῶν τύπτειν τὰς πληγὰς ἐξ ὧν ἀπέθανεν, αὐτὸς μὲν τοῦ τεθνηκότος οὐ φησὶ φονεὺς εἶναι, ἡμᾶς δὲ τοὺς τιμωροῦντας αὐτῷ ζῶν τε καὶ βλέπων φονέας αὐτοῦ φησὶν εἶναι. Θέλω δὲ καὶ τὰ ἄλλα παραπλήσια ἀπολογηθέντα τούτοις ἐπιδείξαι αὐτόν.
- 2 Εἶπε δὲ πρῶτον μὲν, εἰ καὶ ἐκ τῶν πληγῶν ἀπέθανεν ὁ ἀνὴρ, ὡς οὐκ ἀπέκτεινεν αὐτόν· τὸν γὰρ ἄρξαντα τῆς πληγῆς,

εἰς τὰς συνωνύμους μετοχὰς ἀπολυθεῖς - ἀποφυγῶν, ἀλλὰ δὲν βρήκα διόρθωσι. Ἡ δυσκολία προκαλεῖται κατὰ τὴν γνώμη μας ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ ρήτορα· ἐνφ' ὅτῳ: ἀδίκως ἀπολυθεῖς ἔθεος τῆ δικαιολογίᾳ «διὰ τὸ μὴ ὀρθῶς ὑμᾶς διδάχθῆναι ἀποφυγῶν» μὲ τὴν ὁποία αἰρεται ἢ εὐθύνῃ τῶν δικαστῶν διὰ τὸ λάθος τῆς ἀδίκου ἀθώωσης, εἰς τὸ μὴ ὀρθῶς καταληφθεῖς ὅχι μόνον δὲν περιορίζει τὴν εὐθύνῃ, ἀλλὰ τὴν τονίζει μὲ τὸ ποιητικὸ αἰτιο ὑφ' ὧν, σὰν γιὰ τὴν ἀδικὴ ἀθώωσι νὰ εἶναι αἰτία ἢ ἔλλειψι ἐπαρκοῦς διαφωτισέως, ἐνφ' ἰδιὰ τῆ μὴ ὀρθῆ καταδίκῃ νὰ μὴ εἶναι αἰτία τὸ ἴδιο πράγμα· φυσικὰ αὐτὴ τὴν «μπερδεψιά» τῶν δικαστῶν ἔχει σκοπὸ ἢ σοφιστικὴ τέχνη τοῦ ρήτορος, ἀλλ' ἢ σοφιστεία αὐτὴ προκαλεῖ καὶ τὴν ἀσάφεια τοῦ λόγου.

θὰ στρέψω τὴν ὀργὴ τῶν πνευμάτων τῆς ἐκδικήσεως. 9. Ἐχόντες λοιπὸν αὐτὰ ὑπ' ὄψι σας καὶ ἀφήνοντας τὴν ἀσεβῆ πράξινὰ πέση μόνον σ' αὐτοὺς ἐδῶ, μείνετε καὶ σεῖς καθαρὸι ἀπὸ τὴν ἐνοχὴ καὶ ἀθώωσετε κι' ἐμέ, ὅπως ἀπαιτεῖ τὸ θεῖο καὶ τὸ ἀνθρώπινο δίκαιο· διότι μόνον ἔτσι ὄλοι οἱ πολῖτες θὰ μείνουμε ἄγνοι ἀπὸ τὸ μόλυσμα.

γ

ΔΕΥΤΕΡΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΚΑΤΗΓΟΡΟΥ

ΥΠΟΘΕΣΙΣ

Σ' αὐτὸ τὸ λόγο (θαυμάζω)¹⁶ λέγει ὁ κατήγορος, ὅτι δὲν εἶναι πιθανὸ νὰ ἐπετέθη πρῶτος ὁ γεροντότερος. Ἐπειτα καὶ ἂν αὐτὸ συνέβη, ὑπεύθυνος τοῦ θανάτου εἶναι ὁ κατηγορούμενος, ποὺ ἀμύβηθη μέχρι φόνου· σοο γιὰ τὸ γιαιτρό, εἶναι ἀνεύθυνος, διότι ἐσφαλῆ ἀπὸ ἀπειρία.

1. Δὲν ἐκπλήττομαι καθόλου, ἂν ὁ κατηγορούμενος, ἀφοῦ ἔκαμε πράξεις ἀνόσιες, τώρα λέγει, καὶ λόγια ὁμοία μὲ τίς πράξεις του, καὶ δὲν σᾶς κατηγορῶ, ἂν σεῖς, θέλοντας νὰ μάθετε ἀκριβῶς τὰ γεγονότα ἔχετε τὴν ὑπομονὴ ν' ἀκούτε ἀπ' αὐτόν λόγια, ποὺ δὲν ἔπρεπε νὰ προφέρωνται ἐδῶ μέσα· διότι ἐνφ' ὁμολογεῖ, ὅτι αὐτὸς κατέφερε τὰ χτυπήματα, ποὺ προκάλεσαν τὸ θάνατο τοῦ θύματος· ἰσχυρίζεται, ὅτι δὲν εἶναι αὐτὸς φονέας τοῦ νεκροῦ, ἀλλ' ὅτι ἐμεῖς οἱ ἐκδικητὲς τοῦ θύματος εἴμεθα φονεῖς δικοὶ του (τοῦ κατηγορουμένου) ἐνφ' αὐτὸς εἶναι ζωντανὸς καὶ ἔχει ἀνοικτὰ τὰ μάτια του¹⁷. Ἐπιθυμῶ ἀκόμη καὶ τὰ ἄλλα ἐπιχειρήματα τῆς ἀπολογίας του νὰ σᾶς ἀποδείξω, ὅτι εἶναι ἀνάλογα μὲ αὐτά.

2. Πρῶτα πρῶτα εἶπεν, ὅτι, καὶ ἂν ὁ ἄνθρωπος πέθανε ἀπὸ τὰ χτυπήματα, δὲν τὸν ἐσκότωσε αὐτὸς· διότι ἐκείνος, ποὺ ἔχτύπησε πρῶτος εἶναι ὑπεύθυνος γιὰ τὰ συμβάντα καὶ

16. Τὸ θαυμάζω ἐτέθη ἀπὸ σχολιαστὴ τῆς ὑποθέσεως, ὁ ὁποῖος τὸ πῆρε ἀπὸ τὸ καίμενο.

17. Ποιητικὴ ἔκφρασι· βλ. Ὁμ. Α, 88· ἐμεῦ τε ζῶντος καὶ ἐπὶ χθονὶ δεσπομένου.

τοῦτον αἴτιον τῶν πραχθέντων γενόμενον καταλαμβάνεσθαι ὑπὸ τοῦ νόμου, ἄρξαι δὲ τὸν ἀποθανόντα. Μάθειτε δὴ πρῶτον μὲν διὰ ἄρξαι καὶ παροινεῖν τοὺς νεωτέρους τῶν πρεσβυτέρων εἰκότερόν ἐστι· τοὺς μὲν γὰρ ἢ τε μεγαλοφροσύνη τοῦ γένους, ἢ τε ἀκμὴ τῆς βώμης, ἢ τε ἀπειρία τῆς μέθης ἐπαίρει τῶ θυμῷ χαρίζεσθαι, τοὺς δὲ ἢ τε ἐμπειρία τῶν παροινουμένων ἢ τε ἀσθένεια τοῦ γήρωσ ἢ τε δύναμις τῶν νέων φοβοῦσα σωφρονίζει. Ὡς δὲ οὐδὲ τοῖς αὐτοῖς ἀλλὰ τοῖς ἐναντιωτάτοις ἡμύνατο αὐτόν, αὐτὸ τὸ ἔργον σημαίνει. Ὁ μὲν γὰρ ἀκμαζούση τῇ βώμῃ τῶν χειρῶν χρώμενος ἀπέκτεινεν· ὁ δὲ ἀδυνατώσ τὸν κρείσσονα ἀμυνόμενος, οὐδὲ σημεῖον οὐδὲν ὧν ἡμύνατο ὑπολιπὼν ἀπέθανεν. Εἰ δὲ ταῖς χερσὶν ἀπέκτεινε καὶ οὐ σιδήρῳ, ὅσον αἱ χεῖρες οἰκειότεραι τοῦ σιδήρου

4 τούτῳ εἰσί, τοσοῦτῳ μᾶλλον φονεύς ἐστιν. Ἐτόλμησε δὲ εἰπεῖν ὡς ὁ ἄρξας τῆς πληγῆς καὶ μὴ διαφθείρας μᾶλλον τοῦ ἀποκτείναντος φονεύς ἐστι· τοῦτον γὰρ βουλευτὴν τοῦ θανάτου φησὶ γενέσθαι. Ἐγὼ δὲ πολὺ τᾶναντία τούτων φημί. Εἰ γὰρ αἱ χεῖρες ἂ διανοούμεθα ἐκάστῳ ἡμῶν ὑπουργοῦσιν, ὁ μὲν πατάξας καὶ μὴ ἀποκτείνας τῆς πληγῆς βουλευτῆς ἐγένετο, ὁ δὲ θανασίμως τύπτων τοῦ θανάτου· ἐκ γὰρ ὧν ἐκεῖνος διανοηθεὶς ἔδρασεν, ὁ ἀνὴρ τέθνηκεν. Ἔστι δὲ ἢ μὲν ἀτυχία τοῦ πατάξαντος, ἢ δὲ συμφορὰ τοῦ παθόντος. Ὁ μὲν γὰρ ἐξ ὧν ἔδρασεν ἐκεῖνος διαφθαρεῖς, οὐ τῇ ἑαυτοῦ ἀμαρτίᾳ ἀλλὰ τῇ τοῦ πατάξαντος χρησάμενος ἀπέ-

18. Ἡ λέξις «γένους» θεωρεῖται ἀκατάλληλη· ὁ Δούκας προτείνει: μένους, ἢ ἡθούς ἢ γένους.

19. ὧν ἡμύνατο: εἶναι ἐλαῖς ἀντὶ: ἐκείνων οἷς ἡμύνατο.

20. Λεπτὸ καὶ ἔξυπνο σόφισμα· ὁ κατηγορούμενος ὑποστηρίζει, ὅτι ἐβρισκόμενος ἐν ἀμύγῃ καὶ μὴ μεταχειρισθεὶς ὄργανο ἰσχυρότερο ἀπὸ τοῦ ἐπιτεθέντος, δὲν εἶναι ἔνοχος· ὁ σοφιστὴς δὲμος βρῖσκει καὶ σ' αὐτὸ τὸ τόσο λογικὸ ἰσχυρισμὸ ἀντίρρησι: ὅσο πῶς δικό του πρᾶγμα εἶναι τὰ χέρια του παρὰ ἓνα σιδερένιο ἐργαλεῖο, τόσο περισσότερο εἶναι αὐτουργὸς τοῦ φόνου.

21. Ἀντίθεσι μεταξὺ τῶν ὁμοίων ἐννοιῶν ἀτυχία καὶ συμφορὰ. Ἀτυχία εἶναι τὸ ἀκούσιο κακὸ πού φέρνει ἢ κακὴ τύχη· ἢ συμφορὰ ἔχει παθητικὴ σημασία· εἶναι τὸ κακὸ, πού προέρχεται

ἐπομένως αὐτὸς εἶναι ἔνοχος ἀπέναντι τοῦ νόμου, καὶ πρῶτο ἐπετέθη τὸ θῦμα. Ἀλλὰ συλλογισθῆτε πρῶτα πρῶτα, ὅτι εἶναι πολὺ πιθανώτερο γὰ ἐπιτεθῆ πρῶτος καὶ γὰ παραφέρεται σὺν μεθυσμένος ὁ νεώτερος παρὰ ὁ γεροντότερος· διότι τοὺς νέους ἢ ὑπερηφάνεια τῆς ἡλικίας¹⁸, ἢ ἀκμαία τους δύναμι καὶ ἢ ἀπειρία τῶν συνεπειῶν τῆς παραφορᾶς τοὺς διεγείρουν καὶ τοὺς κάνουν ν' ἀφήνουν τὸ θυμὸ τους γὰ ξεσπάει· ἐνῷ τοὺς γέροντας ἢ πείρα τῶν πράξεων πού γίνονται ἐπάνω σὲ παραφορὰ, ἢ γεροντικὴ ἀδυναμία καὶ ὁ φόβος ἐμπρὸς στῆ δύναμι τοῦ νέου τοὺς συγκρατεῖ. 3. Ἐπειτα τὸ ὅτι δὲν ὑπερασπίστηκε μὲ τὰ ἴδια μέσα, ἀλλὰ μὲ τὰ πλέον ἀντίθετα, τὰ ἴδια γεγονότα τὸ φανερώνουν· διότι ὁ κατηγορούμενος χρησιμοποιοῦντας τὴν ἀκμαία δύναμι τῶν χειρῶν του τὸν σκότωσε, ἐνῷ τὸ θῦμα ἔχοντας ν' ἀντιτάξῃ πολὺ μικρὴ δύναμι ἐναντίον ἰσχυροτέρου, πέθανε, χωρὶς ν' ἀφήσῃ κανένα σημεῖο γιὰ τὸν τρόπο¹⁹, μὲ τὸν ὅποιο ὑπερασπίστηκε τὸν ἑαυτό του. Κι' ἂν τὸν σκότωσε μὲ τὰ χέρια του καὶ ὄχι μὲ τὸ σίδερο, τόσο περισσότερο ὁ φόνος εἶναι ἔργο δικό του, ὅσο περισσότερο δικά του εἶναι τὰ χέρια του ἀπὸ ἓνα σιδερένιο ἐργαλεῖο²⁰. 4. Ἐτόλμησε ἀκόμη γὰ πῆ, ὅτι ἐκεῖνος πού χτύπησε πρῶτος, ἀλλὰ δὲν ἐσκότωσε, εἶναι περισσότερο δράστης τοῦ φόνου ἀπὸ ἐκεῖνον πού ἐσκότωσε· διότι αὐτὸς εἶναι κατὰ τὸν ἰσχυρισμὸ του ὁ προμελετήσας τὸ φόνον. Ἀλλὰ ἐγὼ ἔχω πολὺ ἀντίθετη γνώμη. Διότι ἂν τὰ χέρια εἶναι γιὰ τὸν καθένα μας τὰ ἐκτελεστικὰ ὄργανα τῶν ἀποφάσεών μας, ἐκεῖνος πού ἐχτύπησε καὶ δὲν ἐσκότωσε, σημαίνει, ὅτι τὸ χτύπημα μόνο ἀπεφάσισε, ἐνῷ ἐκεῖνος πού ἐχτύπησε θανάσιμα, διανοήθηκε καὶ τὸ θάνατο· διότι ὁ ἄνθρωπος πέθανε ἐξ αἰτίας τῶν πράξεων πού διανοήθηκε καὶ ἐπραξε ὁ κατηγορούμενος. Καὶ ὁ θάνατος τοῦ θύματος εἶναι γι' αὐτόν πού ἐχτύπησε μιὰ ἀτυχία²¹ βέβαια, ἀλλὰ γιὰ τὸ θῦμα εἶναι συμφορὰ. Διότι, ἐφόσον τὸ θῦμα πέθανε ἀπὸ τὴν πράξι τοῦ κατηγορουμένου, αἰτία τοῦ θανάτου του δὲν εἶναι τὸ δικό του σφάλμα, ἀλλὰ τὸ σφάλμα αὐτοῦ πού τὸν ἐχτύπησε· ἐνῷ γιὰ τὸν κατηγορούμενο, ἐφόσον ἔκαμε μεγαλῦ-

ἀπὸ κάποιον ἄλλον. Τὰ ἐπεξηγεῖ στὴν ἐπόμενη περίοδο μὲ σχῆμα χιαστὸ μάλιστα.

ἢ ἀτυχία τοῦ πατάξαντος × ἐξ ὧν ἔδρασεν ἐκεῖνος διαφθαρεῖς
ἢ συμφορὰ τοῦ παθόντος × τῇ ἑαυτοῦ ἀτυχίᾳ ἀπέκτεινε.

θανεν· ὁ δὲ μείζω ὢν ἤθελε πράξας, τῇ ἑαυτοῦ ἀτυχίᾳ δὴ οὐκ ἤθελεν ἀπέκτεινεν. Ὑπὸ δὲ τοῦ ἱατροῦ φάσκων αὐτὸν ἀποθανεῖν, <οὐ> θαυμάζω ὅτι ὑφ' ἡμῶν τῶν συμβουλευσάντων ἐπιτρεφθῆναι φησιν αὐτὸν διαφθαρεῖναι. Καὶ γὰρ ἂν εἰ μὴ ἐπιτρέψαμεν, ὑπ' ἀθεραπείας ἂν ἔφη διαφθαρεῖναι αὐτόν. Εἰ δέ τοι καὶ ὑπὸ τοῦ ἱατροῦ ἀπέθανεν, ὡς οὐκ ἀπέθανεν, ὁ μὲν ἱατρός οὐ φονεὺς αὐτοῦ ἐστίν, ὁ γὰρ νόμος ἀπολύει αὐτόν, διὰ δὲ τὰς τούτου πληγὰς ἐπιτρεψάντων ἡμῶν αὐτῷ, πῶς ἂν ἄλλος τις ἢ ὁ βιασάμενος ἡμᾶς χρῆσθαι αὐτῷ φονεὺς εἴη ἂν;

6 Οὕτως δὲ φανερώς ἐκ παντὸς τρόπου ἐλεγχόμενος ἀποκτεῖναι τὸν ἄνδρα, εἰς τοῦτο τόλμης καὶ ἀναιδείας ἤκει, ὥστ' οὐκ ἄρκοῦν αὐτῷ ἐστὶν ὑπὲρ τῆς αὐτοῦ ἀσεβείας ἀπολογεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς, οἳ τὸ τούτου μίσημα ἐπεξερχόμεθα, ἀθέμιστα καὶ | ἀνόσια ὀρεῖται φησὶ. Τούτῳ μὲν οὖν πρέπει καὶ ταῦτα καὶ ἔτι τούτων δεινότερα λέγειν, τοιαῦτα δεδρακότι· ἡμεῖς δὲ τὸν <τε> θάνατον φανερόν ἀποδεικνύντες, τὴν τε πληγὴν ὁμολογουμένην ἐξ ἧς ἀπέθανε, τὸν τε νόμον εἰς τὸν πατάξαντα τὸν φόνον ἀνάγοντα, ἀντὶ τοῦ παθόντος ἐπισκῆπτομεν ὑμῖν, τῷ τούτου φόνῳ τὸ μήνιμα τῶν ἀλιτηρίων ἀκεσαμένους πᾶσαν τὴν πόλιν καθαρὰν τοῦ μίσους κατασιῆσαι.

δ

ΕΞ ΑΠΟΛΟΓΙΑΣ Ο ΥΣΤΕΡΟΣ

1 Ὁ μὲν ἀνὴρ, οὐ καταγνοὺς αὐτὸς αὐτοῦ, ἀλλὰ τὴν σπου-

22. Τὸ <οὐ> θαυμάζω ἄλλες ἐκδόσεις ἔχουν: θαυμάζω, ὅτι οὐχ... ἐνωθῶντας, ὅτι ὁ κατηγορούμενος εἰρωνεύεται τοὺς κατηγοροῦντες τοῦ ὁ Συκούτρησ προσθέτει στὴν εἰρωνεῖα ἐρμηνεύοντας: ἀπορῶ πῶς δὲν εἶπα, ὅτι παρεδόθη εἰς τὸν ἱατρὸν ἀπὸ μᾶς τοὺς συμβούλους τοῦ ἐπίτηδης διὰ τὴν να σκοτωθῆ. Πραγματικὰ ὁ κατηγορούμενος δὲν εἶχε περὶ ἀκριδῶς ὅτι τὸ θῆμα «διεφθάρη ὑπὸ τῶν συμβου-

τερο κακὸ ἀπὸ ἐκεῖνο πού ἤθελε, εἶναι ἀτυχία του, τὸ ὅτι ἐσκοτώσε ἄνθρωπο πού δὲν ἤθελε νὰ σκοτώσῃ.

5. Σχετικὰ τῶρα μὲ τὸν ἰσχυρισμὸ του, ὅτι ὑπεύθυνος γιὰ τὸ θάνατο τοῦ θύματος εἶναι ὁ γιαντρός, ἀπορῶ πῶς δὲν ἰσχυρίζεται²², ὅτι τὸν σκοτώσαμε ἡμεῖς, πού τοῦ συστήσαμε νὰ πάη στὸ γιαντρό· διότι κι' ἂν δὲν τὸν στέλλαμε στὸ γιαντρό, θὰ ἔλεγε²³, ὅτι τὸ θῆμα πέθανε, διότι ἔμεινε χωρὶς ἱατρικὴ θεραπεία. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη πέθανε ἐξ αἰτίας τοῦ γιαντροῦ, πράγμα πού δὲν ἔγινε, δὲν εἶναι ὁ γιαντρός ὑπεύθυνος, διότι ὁ νόμος τὸν ἀπαλλάσσει· καὶ ἐφόσον ἡμεῖς τὸν πῆγαμε στὸ γιαντρό ἐξ αἰτίας τῶν πληγῶν πού τοῦ ἔκαμε ὁ κατηγορούμενος, μὲ ποῖα λογικὴ μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλος ὁ δράστης τοῦ φόνου παρὰ ἐκεῖνος πού μᾶς ἐξανάγκασε νὰ καταφύγουμε στὸ γιαντρό;

6. Ἐνῶ λοιπὸν τόσο φανερὰ ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρὲς ἐξεταζόμενος ἀποδεικνύεται, ὅτι ἐσκοτώσε τὸν ἄνθρωπο, σὲ τέτοιο σημεῖο τόλμης καὶ ἀναιδείας ἔφθασε, ὥστε δὲν τοῦ εἶναι ἄρκετο ν' ἀπολογηθῆ γιὰ τὴν ἀσεβεία του, ἀλλὰ κι' ἡμᾶς, πού καταγγέλλουμε τὴν μιανὴν του πράξι, κατηγορεῖ γιὰ παρανομία καὶ ἀνοσιότητα. 7. Καὶ σ' αὐτὸν βέβαια, πού ἐπράξε τέτοια κακά, ταιριάζει καὶ νὰ λέγῃ τέτοια καὶ ἀκόμη χειρότερα πράγματα· ἀλλὰ ἡμεῖς πού ἀποδείξαμε, ὅτι καὶ ὁ φόνος εἶναι ὀλοφάνερος, καὶ τὸ χτύπημα ἀπὸ τὸ ὅποιο πέθανε ἀναμφισβήτητο, καὶ ὅτι ὁ νόμος ἀποδίδει τὴν εὐθύνη τοῦ θανάτου σ' ἐκεῖνον πού ἐχτύπησε, ἐν ὀνόματι τοῦ θύματος σὰς ζητοῦμε νὰ ἐξαγνίσετε τὴν πόλι ὀλόκληρη ἀπὸ τὸ μίσημα, ἱκανοποιῶντας τὴν ὀργὴ τῶν δαιμόνων τῆς ἐκδικήσεως μὲ τὸ θάνατο τοῦ ἐνόχου.

δ

ΔΕΥΤΕΡΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΠΟΛΟΓΙΑΣ

1. Ὁ κατηγορούμενος, ὅχι ἐπειδὴ ἑθεώρησε τὸν ἑαυτό του

βουλευσάντων ἐπιτρεφθῆναι», ἐπομένως εἶναι ὀρθότερο τὸ: θαυμάζω ὅτι οὐχ... αὐτὸ φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ παρακάτω: ὑπ' ἀθεραπείας ἂν ἔφη διαφθαρεῖναι.

23. καὶ γὰρ ἂν εἰ μὴ ἐπιτρέψαμεν, ὑπ' ἀθεραπείας ἂν ἔφη: Ἦ τὸ πρῶτο ἂν πρέπει νὰ διαγραφῆ.

δὴν τῶν κατηγορῶν φοβηθεῖς, ὑπαπέστη· ἡμῖν δὲ τοῖς φίλοις ζῶντι ἢ ἀποθανόντι εὐσεβέστερον ἀμύνειν αὐτῷ. Ἄριστα μὲν οὖν αὐτὸς ἂν ὑπὲρ αὐτοῦ ἀπελογεῖτο· ἐπεὶ δὲ τὰδε ἀκινδυνότερα ἔδοξεν εἶναι, ἡμῖν, οἷς μέγιστον ἂν πένθος γένοιτο στερηθεῖσιν αὐτοῦ, ἀπολογητέον.

2 Δοκεῖ δέ μοι περὶ τὸν ἄρξαντα τῆς πληγῆς τὸ ἀδίκημα εἶναι. Ὁ μὲν οὖν διώκων οὐκ εἰκόσι τεκμηρίοις χρώμενος τοῦτον τὸν ἄρξαντά φησιν εἶναι. Εἰ μὲν γὰρ ὥσπερ βλέπειν μὲν τοῖν ὀφθαλμοῖν, ἀκούειν δὲ τοῖς ὠσίν, οὕτω κατὰ φύσιν ἦν ὑβρίζειν μὲν τοὺς νέους, σωφρονεῖν δὲ τοὺς γέροντας, οὐδὲν ἂν τῆς ὑμετέρας κρίσεως ἔδει· αὐτὴ γὰρ ἡ ἡλικία τῶν νέων κατέκρινε· νῦν δὲ πολλοὶ μὲν νέοι σωφρονοῦντες, πολλοὶ δὲ προεβῦται παροινοῦντες, οὐδὲν μᾶλλον τῷ διώκοντι ἢ τῷ φεύγοντι τεκμήριον γίνονται. Κοινοῦ δὲ τοῦ τεκμηρίου ἡμῖν ὄντος <καί> τούτῳ, τῷ παντὶ προέχομεν· οἱ γὰρ μάρτυρες τοῦτόν φασιν ἄρξαι τῆς πληγῆς. Ἄρξαντος δὲ τούτου, καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων <τῶν> κατηγορουμένων ἀπολύεται τῆς αἰτίας. Εἴτε γὰρ ὁ πατάξας, διὰ τὴν πληγὴν βιασάμενος ὑμᾶς ἐπιτρεφθῆναι λατῶν, μᾶλλον τοῦ ἀποκτείναντος φονεὺς ἐστίν, ὁ ἄρξας τῆς πληγῆς φονεὺς γίνεται. Οὗτος γὰρ ἠνάγκασε τὸν τε ἀμυνόμενον ἀντιτύ-

24. Ὁ κατηγορούμενος ἔφυγε μετὰ τὴν ἀπολογία τοῦ τῶν ὑπαρσίοι τοῦ ἀναλαμβάνουν οἱ φίλοι του.

25. Ἐκ τοῦ β' προσώπου ὑμᾶς φαίνεται, ὅτι ὁ ἐμιλῶν ἀπευθύνεται στοὺς κατηγοροῦς· τὸ παθητικὸ ῥήμα ἐπιτρεφθῆναι προκαλεῖ δυσκολίας· γι' αὐτὸ διορθώνεται ἐπιτρέψαι ἢ χρῆσθαι· ὁ Blass τὸ ἀφήνει ὅπως ἔχει, καὶ ἐννοεῖ στὸ ὑμᾶς ὅτι συμπεριλαμβάνεται καὶ ὁ νεκρός.

26. Τὸ ἀποκτείναντος μεταβάλλεται ἀπὸ τὸν Thalheim εἰς

ἐνοχο, ἐλλ' ἐπειδὴ φοβήθηκε τὴ μανία τῶν κατηγορῶν του, ἔφυγε²⁴. ἀλλὰ γιὰ μᾶς τοὺς φίλους του ἀποτελεῖ εὐσεβέστερη πράξι νὰ τὸν ὑπερασπίζουμε ζωντανὸ παρά νεκρὸ. Καὶ θὰ μπορούσε ἀσφαλῶς ν' ἀπολογηθῆ ἄριστα γιὰ τὸν ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἀφοῦ αὐτὸς ὁ τρόπος τῆς σωτηρίας τοῦ φάνηκε λιγώτερο ἐπικίνδυνος, ὀφείλουμε ν' ἀπολογηθοῦμε γι' αὐτὸν ἐμεῖς ποῦ θὰ ἔχουμε πολὺ μεγάλο πένθος, ἂν τὸν στερηθοῦμε.

2. Ἐχω καὶ ἐγὼ τὴ γνώμη, ὅτι τὸ ἀδίκημα εἶναι ἐκεῖνου ποῦ ἐχτύπησε πρῶτος. Ὁ κατηγορὸς ἰσχυρίζομενος, ὅτι ἐπετέθη πρῶτος ὁ κατηγορούμενος, δὲν στηρίζεται σὲ πιθανὰ τεκμήρια. Διότι, ἐάν, ὅπως εἶναι φυσικὸ νὰ βλέπουμε μὲ τὰ μάτια καὶ ν' ἀκούμε μὲ τ' αὐτιά, κατὰ τὸν ἴδιον λόγον ἦταν φυσικὸ νὰ φέρωνται βίαια οἱ νέοι καὶ φρόνιμα οἱ γέροι, δὲν θὰ ἦταν καθόλου ἀναγκαῖα ἡ δίκη σας κρίσι· ἡ ἴδια ἡ ἡλικία τῶν νέων θὰ ἦταν ὁ κριτῆς τῶν ἀφοῦ ὅμως στὴν πραγματικότητα πολλοὶ νέοι εἶναι φρόνιμοι, ἐνῶ πολλοὶ γέροι παραφέρονται, ἡ ἡλικία δὲν ἀποτελεῖ κανένα τεκμήριον ἰσχυρότερον γιὰ τὸν κατηγοροῦν παρά γιὰ τὸν κατηγορούμενον. 3. Ἐνῶ ὅμως τὰ τεκμήρια καὶ στοὺς δύο μας εἶναι κοινά, ἐμεῖς ὡς πρὸς τοῦτο τὸ σημεῖον, ποῦ εἶναι τὸ πᾶν, βρισκόμαστε σὲ πλεονεκτικὴ θέσι· οἱ μάρτυρες δηλαδὴ λένε, ὅτι τὸ θῆμα πρῶτο ἄρχισε νὰ χτυπᾶ. Ἀφοῦ λοιπὸν αὐτὸς εἶναι ὁ ἐπιτεθεῖς, ὁ κατηγορούμενος ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὴν ἐνοχὴ καὶ ὄλων τῶν ἄλλων πράξεων ποῦ τοῦ κατηγοροῦν. Διότι, ἐάν ὑποθέσουμε, ὅτι ὁ ἐπιτεθεῖς ἐξαναγκάζοντάς σας νὰ τὸν πάτε²⁵ σὲ γιατρό, λόγῳ τοῦ χτυπήματός του, εἶναι ὑπεύθυνος γιὰ τὸ θάνατό του περισσότερο ἀπὸ ἐκεῖνον ποῦ τὸν χτύπησε²⁶, τότε ὁ ἐπιτεθεῖς πρῶτος εἶναι ὁ δράστης τοῦ φόνου. Διότι αὐτὸς ἀνάγκασε καὶ τὸν ἀμυνό-

πατάξαντος καὶ πολὺ λογικὰ, διότι ὁ κατηγορούμενος δὲν δέχεται ὅτι ἐσκότωσε τὸ θῆμα· ἀλλὰ τότε τὸ προηγούμενον πατάξας νὰ γίνῃ ἄρξας.

πειν τόν τε πληγέντα ἐπὶ τὸν ἰατρὸν ἐλθεῖν. Ἄνοσια γὰρ
 <ἄν> ὁ διωκόμενος πάντοι, εἰ μήτε ἀποκτείνας ὑπὲρ τοῦ
 ἀποκτείναντος μήτε ἄρξας ὑπὲρ τοῦ ἄρξαντος φονεὺς ἔσται.
 4 Ἔστι, δὲ οὐδὲ ὁ ἐπιβουλεύσας οὐδὲν μᾶλλον ὁ διωκόμενος
 τοῦ διώκοντος. Εἰ <μὲν> γὰρ ὁ μὲν ἄρξας τῆς πληγῆς
 τύπτειν καὶ μὴ ἀποκτείνειν διανοήθη, ὁ δὲ ἀμυνόμενος ἀπο-
 κτεῖναι, οὗτος ἂν ὁ ἐπιβουλεύσας εἴη. Νῦν δὲ καὶ ὁ ἀμυ-
 νόμενος τύπτειν καὶ οὐκ ἀποκτείνειν διανοηθεῖς ἡμαρτιεν,
 5 εἰς ἃ οὐκ ἠβούλετο πατάξας. Τῆς μὲν οὖν πληγῆς βουλευ-
 τῆς ἐγένετο, τὸν δὲ θάνατον πῶς ἂν ἐπεβούλευσεν, ὅς γε
 ἀκουσίως ἐπάταξεν; Οἰκεῖον δὲ καὶ τὸ ἀμάριγμα τῷ ἄρ-
 ξαντι μᾶλλον ἢ τῷ ἀμυνομένῳ εἶναι. Ὁ μὲν γὰρ ἃ ἐπασχεν
 ἀντιδρᾶν ζητῶν, ὑπ' ἐκείνου βιαζόμενος ἐξήμαρτεν· ὁ δὲ
 διὰ τὴν ἑαυτοῦ ἀκολασίαν πάντα δρῶν καὶ πάσχων, καὶ τῆς
 ἑαυτοῦ καὶ τῆς ἐκείνου ἁμαρτίας <αἴτιος ὢν> δίκαιος
 6 φονεὺς εἶναι ἔστιν. Ὡς δὲ οὐδὲ κρείσσονως ἀλλὰ πολὺ ὑπο-
 δεεσιτέρως ὢν ἐπασχεν ἡμύνετο, διδάξω. Ὁ μὲν ὑβρίζων
 καὶ παροινῶν πάντ' ἔδρα καὶ οὐδὲν ἡμύνατο· ὁ δὲ μὴ πά-
 σχειν ἀλλ' ἀπωθεῖσθαι ζητῶν, ἃ τε ἐπασχεν ἀκουσίως ἐπα-
 σχεν, ἃ τ' ἔδρασε τὰ παθήματα βουλόμενος διαφυγεῖν ἔλασ-
 7 σόνως ἢ κατ' ἀξίαν τὸν ἄρξαντα ἡμύνετο, καὶ οὐκ ἔδρα. Εἰ
 δὲ κρείσσων ὢν τὰς χεῖρας κρείσσονως ἡμύνετο ἢ ἐπασχεν,
 οὐδ' οὔτω δίκαιος ὑφ' ὧν καταλαμβάνεσθαι ἔστι. Τῷ μὲν
 γὰρ ἄρξαντι πανταχοῦ μεγάλα ἐπιτίμια ἐπίκειται, τῷ δὲ

27. Ἐκ τοῦ προηγουμένου ἃ τ' ἔδρασε ἀναμένεται ἔδρασεν
 ἀμυνόμενος ἢ δράσας ἡμύνετο, ἀλλὰ ὁ ρήτωρ θέλει ν' ἀποφύγη τὸ
 ἐνεργητικὸν ἔδρασε γιὰ νὰ δείξῃ τὸν παθητικὸν ρόλον τοῦ κατηγορου-
 μένου καὶ προσθέτῃ οὐκ ἔδρα. Τὸ 6' τμήμα τῆς περιόδου εἶναι δια-
 τυπωμένο μὲ μεγάλη βραχυλογία.

μενο ν' ἀνταποδώσῃ τὰ χτυπήματα καὶ τὸν χτυπημένο νὰ
 πάη στὸ γιατρό. Ἐπομένως ὁ κατηγορούμενος θὰ πάθῃ ἀνό-
 σιο κακὸ, ἂν θεωρηθῇ δράστης τοῦ φόνου χωρὶς νὰ σκοτώσῃ
 καὶ χωρὶς νὰ ἐπετέθη ἀντὶ ἐκείνου ποὺ πράγματι ἐσκοτώσῃ
 καὶ πράγματι ἐπετέθη. Οὔτε ἡ προμελέτη τοῦ κακοῦ εἶναι
 περισσότερο τοῦ κατηγορουμένου παρὰ τοῦ κατηγοροῦ. Διότι
 ἔαν ὁ ἐπιτεθεῖς πρῶτος διανοήθηκε νὰ χτυπήσῃ ἀπλῶς καὶ
 ὄχι νὰ σκοτώσῃ, ἐνῶ ὁ ἀμυνόμενος ἐσκέφθη ὅπως δήποτε νὰ
 σκοτώσῃ, αὐτὸς (ὁ δεύτερος) θὰ εἶναι ὁ προμελετήσας τὸ
 φόνον. Ἀλλὰ στήν παρούσα περίπτωσι ὁ ἀμυνόμενος μόνο νὰ
 χτυπήσῃ διανοήθηκε καὶ ὄχι νὰ σκοτώσῃ, ἔκαμε ὅμως λά-
 θος χτυπώντας ἐκεῖ ποὺ δὲν ἤθελε. 5. Τὸ χτύπημα λοιπὸν
 τὸ ἐσκέφθηκε βέβαια, ἀλλὰ τὸ θάνατον πῶς μπορεῖ νὰ τὸν
 ἐσκέφθη αὐτὸς ποὺ καὶ ἐχτύπησε χωρὶς νὰ θέλῃ; Τὸ σφάλμα
 εἶναι μᾶλλον τοῦ ἐπιτεθέντος παρὰ τοῦ ἀμυνομένου. Διότι ὁ
 ἀμυνόμενος προσπαθώντας ν' ἀντιδράσῃ στὸ κακὸ ποὺ τοῦ
 ἔκαναν, ἔσφαλεν ἐξαναγκαζόμενος ἀπὸ τὸν ἐπιτεθέντα·
 ἐνῶ ὁ ἐπιτεθεῖς, ἀφοῦ ὁ,τι ἔκαμε καὶ ὁ,τι ἔπαθε προήλθεν
 ἀπὸ τῆ δικῆ του παραφορὰ εἶναι αἴτιος καὶ τοῦ δικοῦ του
 σφάλματος καὶ τοῦ κατηγορουμένου καὶ ἐπομένως δίκαια
 αὐτὸς θεωρεῖται ὑπεύθυνος τοῦ φόνου. 6. Τώρα θὰ σᾶς ἀπο-
 δείξω, ὅτι δὲν ἀμύνθηκε ὁ κατηγορούμενος μὲ ἰσχυρότερα
 μέσα, ἀλλὰ μὲ πολὺ κατώτερα ἀπὸ ἐκεῖνα μὲ τὰ ὅποια
 ἐχτυπήθηκε. Ὁ ἕνας μέσα στήν ἀλαζονεία του καὶ στήν πα-
 ραφορὰ του ἔκανε ὁ,τι ἔκανε ἀπὸ δικῆ του ἐνέργεια καὶ ὄχι
 ἀπὸ ἄμυνα· ἐνῶ ὁ ἄλλος προσπαθώντας νὰ μὴ χτυπηθῇ καὶ
 ν' ἀπωθήσῃ τὸν ἐπιτιθέμενον, ὁ,τι ἔπαθε, τὸ ἔπαθε χωρὶς νὰ
 θέλῃ, καὶ ὁ,τι ἔκαμε, θέλοντας ν' ἀποφύγη τὸ κακὸ ποὺ πά-
 θαινε, τὸ ἔκαμε ἕως γιὰ ν' ἀμυνθῇ, ἀντιτάσσοντας κατὰ τοῦ
 ἐπιτεθέντος λιγώτερα μέσα ἀμύνης ἀπὸ ὁ,τι τοῦ ἀξίζε· ἐπομέ-
 νως ὁ ρόλος του ἦταν (ἀπλῶς) παθητικός. 7. Ἄν ὅμως, ὄντας
 περισσότερο χειροδύναμος, ἀντέταξε ἄμυνα ἰσχυρότερη ἀπὸ
 τὴν ἐπίθεσι, δὲν εἶναι δίκαιο γι' αὐτὸ τὸ λόγο νὰ καταδι-
 κασθῇ ἀπὸ σᾶς· διότι στὸν ἐπιτιθέμενον παντοῦ ἐπιβάλλονται

- 8 ἀμυνομένῳ οὐδαμοῦ οὐδὲν ἐπιτίμιον γέγραπται. Πρὸς δὲ τὸ μήτε δικαίως μήτε ἀδίκως ἀποκτείνειν ἀποκέρχεται· οὐ γὰρ ὑπὸ τῶν πληγῶν ἀλλ' ὑπὸ τοῦ ἰατροῦ ὁ ἀνὴρ ἀπέθανεν, ὡς οἱ μάρτυρες μαρτυροῦσιν. Ἔστι δὲ καὶ ἡ τύχη τοῦ ἄρξαντος καὶ οὐ τοῦ ἀμυνομένου. Ὁ μὲν γὰρ ἀκουσίως πάντα δράσας καὶ παθῶν ἀλλοτριὰ τύχη κέχρηται· ὁ δὲ ἐκουσίως πάντα δράσας, ἐκ | τῶν αὐτοῦ ἔργων τὴν τύχην προσαγαγόμενος, τῇ αὐτοῦ ἀτυχίᾳ ἤμαρτεν.
- 9 Ὡς μὲν οὖν οὐδενὶ ἔνοχος τῶν κατηγορημένων ὁ διωκόμενός ἐστιν, ἀποδέδεικται. Εἰ δέ τις κοινήν μὲν τὴν πρᾶξιν κοινήν δὲ τὴν ἀτυχίαν αὐτῶν ἠγούμενος εἶναι, μηδὲν ἀπολύσιμον μᾶλλον ἢ καταλήψιμον ἐκ τῶν λεγομένων γιγνώσκει αὐτὸν ὄντα, καὶ οὕτως ἀπολύειν μᾶλλον ἢ καταλαμβάνειν δίκαιός ἐστι. Τὸν τε γὰρ διώκοντα οὐ δίκαιον καταλαμβάνειν; μὴ σαφῶς διδάξαντα ὅτι ἀδικεῖται· τὸν τε φεύγοντα ἀνόσιον ἀλῶναι, μὴ φανερώς ἐλεγχθέντα ἂ ἐπικαλεῖται.
- 10 Οὕτως δὲ ἐκ παντὸς τρόπου τῶν ἐγκλημάτων ἀπολυμένου τοῦ ἀνδρός, ἡμεῖς ὀσιώτερον ὑμῖν ἐπισκῆπτομεν ὑπὲρ αὐτοῦ, μὴ τὸν φονέα ζητοῦντας κολάζειν τὸν καθαρὸν ἀποκτείνειν. Ὁ τε γὰρ ἀποκτείνας τούτου ἀποθα-

28. Ἡ γραφή ἀποκτείνας δὲν εἶναι σωστή, διότι δὲν μπορεί νὰ νομαζῆ ὁ ρήτωρ τὸν κατηγορούμενο ἀποκτείναντα, τῆ στιγμή μάλιστα πού ἀμέσως παραπάνω τὸν ὠνόμασε καθαρὸν· οὐτε στοῦ θυμα μπορεί ν' ἀναφέρεται ἡ μετοχή μὲ τὴν ἔννοια, ὅτι αὐτὸ ἐπετέθη πρῶτο· οὐτε καὶ στοὺς δικαστάς, διότι τὸ προσερόπαιος δὲν ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ἀντιφῶντα στὸν φονεύοντα, ἀλλὰ στοῦ θυμα· καὶ ἡ σύνθεσις ὁ τε γὰρ... οὗτος τε προκαλεῖ οὐγχοσι μὲ τῆ διακρίσι τῶν προσώπων. Γι' αὐτὸ τὸ χωρίο ἔπαθε πολλὰς μεταβολὰς· σὰ χειρόγραφα ἦταν: ὅτε γὰρ ἀποκτείνας τοῦ ἀποθανόντος... οὗτος τε...· ὁ Reiske ἔγραψε ἀντὶ οὗτος; οὕτως, δεχόμενος ὅτι ἀποκτείνας εἶναι ὁ κατηγορούμενος· καὶ ὁ Maetzner θεωρεῖ, ὅτι ἡ β' πρότασις οὗτος τε ἐπέξηγστ τὴν πρώτη. Ὁ Emperius πρῶτος μετέβαλε: ὅτε γὰρ ἀποθανόντων... καὶ

μεγάλες τιμωρίες, ἐνῷ γιὰ τὸν ἀμυνομένο πουθενὰ καμμία τιμωρία δὲν ἔχει ἀναγραφῆ στὴ νομοθεσία. 8. Σχετικὰ μὲ τὸ ὅτι ἡ πρᾶξι του δὲν μπορεί νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς δίκαιος οὐτε ὡς ἀδίκος φόνος, ἔχει ἀπαντήσῃ ὁ ἴδιος στὴν ἀπολογία του· διότι ὁ ἀνθρωπος δὲν πέθανε ἀπὸ τὰ χτυπήματα, ἀλλ' ἐξ αἰτίας τοῦ γιατροῦ, ὅπως μαρτυροῦν οἱ μάρτυρες. Καὶ ἡ κακὴ τύχη ἀκόμη εἶναι τοῦ ἐπιτεθέντος καὶ ὄχι τοῦ ἀμυνομένου· διότι ὅ,τι ἔπραξε καὶ ὅ,τι ἔπαθε ὁ ἀμυνομένος, ἔγινε ἀκουσίως του, ἐπομένως δὲν ἦταν δικὴ του ἢ κακὴ τύχη· ἐνῷ τὸ θυμα κάνοντας κάθε του πρᾶξι μὲ τῆ θέλησί του, μὲ τὰ δικά του ἔργα προκάλεσε τὴν κακὴ τύχη καὶ ἐπομένως ἐξ αἰτίας τῆς δικῆς του ἀτυχίας ἔσφαλε.

9. Ὅτι λοιπὸν ὁ κατηγορούμενος εἰς τίποτε ἀπὸ ὅσα τοῦ κατηγορήσαν δὲν εἶναι ἔνοχος, ἔχει ἀποδειχθῆ· ἐὰν τῶρὰ κανεῖς, θεωρῶντας κοινή τὴν πρᾶξι καὶ κοινή τὴν ἀτυχία καὶ τῶν δύο, κρίνη ἀπὸ τῆ διαδικασία, ὅτι ὁ κατηγορούμενος καθόλου περισσότερο δὲν εἶναι ἄξιος ν' ἀθωωθῆ παρὰ νὰ καταδικασθῆ, καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι ἀκόμη εἶναι δικαιότερο νὰ τὸν ἀθωώσετε παρὰ νὰ τὸν καταδικάσετε. Διότι δὲν εἶναι δίκαιο νὰ καταδικάζῃ ὁ κατήγορος, ἐὰν δὲν ἀποδείξῃ φανερά, ὅτι ἀδικεῖται· καὶ ὁ κατηγορούμενος εἶναι ἀνόσιος νὰ καταδικασθῆ, ἂν δὲν ἀποδειχθοῦν φανερά ὡς ἀληθινὰ αὐτὰ πού τὸν κατηγοροῦν.

10. Ἀφοῦ λοιπὸν μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἀπὸ ὅλες τῆς πλευρῆς κρίνόμενος ὁ ἀνθρωπος ἀπαλλάσσεται ἀπὸ κάθε κατηγορία εἶναι πολὺ περισσότερο θεάρεστη ἢ παράκλησι πού σὰς ὑποβάλλομε ἡμεῖς γιὰ τὸν κατηγορούμενο, νὰ μὴν καταδικάσετε δηλ. ἕναν ἀθῶο ζητώντας νὰ τιμωρήσετε τὸν ἔνοχο. Διότι καὶ ὁ νεκρός²⁸, ἐὰν

διέγραψε τὸ τοῦ ἀποθανόντος (ἐρμηνεῖα λογικὴ): Ὁ Sauppe μετέβαλε τὸ τοῦ εἰς τούτου ἀποθανόντος... τοῖς ἀναγκαίοις κ' ἔτσι ἔλλαξε τὰ πρόσωπα· ὁ Jernstedt προχώρησε: ὁ τε γὰρ ἀποθανόντων τούτου καταληφθέντος οὐδὲν ἦσσαν τοῖς ἀναγκαίοις... Ὁ Blass ἀπλοῦστερα ἔγραψε ὁ τε γὰρ παθῶν τούτου ἀποθανόντος... Ὁ Δούκας ἐρμηνεύει: ὁ ἀποκτείνας οὐδὲν ἦττον τοῦ θανόντος ἐστὶ

νότος οὐδὲν ἦσον τοῖς αἰτίοις προσιρόπαιος ἔσται, οὗτός τε ἀνοσίως διαφθαρεῖς διπλάσιον καθίστησι τὸ μήνιμα τῶν
 11 ἀλιτηρίων τοῖς ἀποκτείνασιν αὐτόν. Ταῦτα οὖν δεδιότες, τὸν μὲν καθαρὸν ὑμέτερον ἠγεῖσθε εἶναι ἀπολύειν τῆς αἰτίας, τὸν δὲ μιαρὸν τῷ χρόνῳ ἀποδόντες φῆναι τοῖς ἔγγιστα τιμωρεῖσθαι ὑπολείπετε· οὕτω γὰρ ἂν δικαιοτάτα καὶ δσιώτατα πράξαιτ' ἂν.

προσιρόπαιος τοῖς αἰτίοις κτλ.—καὶ ὁ φονεύσας καὶ ὁ φονευθεὶς ἀπὸ τοῦ Ἰσού ἐξ ἡμισείας ἕκαστος ἔστι προσιρόπαιος τοῖς αἰτίοις· καὶ ὁ Συκουτρῆς προτείνει: ὅ τε γὰρ <μὴ> ἀποθανῶν (=ὁ καθαρὸς) τοῦ ἀποθανόντος (β' ὄρ. συγκρ.) οὐδὲν ἦσον... Κατὰ τὴ γνώμη μας τὸ ἀποκτείνας τοῦ <του> ἀποθανόντος Ἰσως ἔγραψε ὁ ἀντιγραφεὺς τοῦ χειρογράφου θέλοντας νὰ διορθώσῃ τὴ γραφή: ὁ γὰρ ἀποθανῶν τούτου ἀποκτείνωμένου ἢ ἄλλος σχολιαστῆς εἶχε θέσει (σύμφωνα μὲ τὸ νόημα καὶ τὸ προηγούμενο ἀποκτείνειν) ἀντὶ τοῦ: καταληφθέντος (τοῦ Jernstedt) ἢ ἀπολλυμένου ἢ διαφθαρέντος (κατὰ τὸ ἐπόμενον διαφθαρεῖς), ἢ ὁ ἴδιος ὁ ρήτωρ δὲν εἶναι ἀδύνατο νὰ εἶχε γράψαι, ὅσο καὶ ἂν πούθενά ἄλλοῦ δὲν ἀπαντᾷ τὸ παθ. ἀποκτείνομαι. Πρέπει λοιπὸν ἢ νὰ δεχθῶμε τὴ γραφή τοῦ Blass παθῶν (μποροῦμε γράψουμε καὶ ὁ τεθνεώς) ἢ ν' ἀντικαταστήσουμε τὸ ἀποθανόντος μὲ μία ἄλλη παθητικὴ μετοχὴ τῆς αὐτῆς σημασίας.

ὁ κατηγορούμενος καταδικασθῆ εἰς θάνατο, καθόλου λιγώτερο (ἀπὸ τώρα) δὲν θὰ ζητῆ ἐκδίκησι ἀπὸ τοὺς αἰτίους τοῦ θανάτου του, καὶ ὁ κατηγορούμενος, ἂν παρὰ τὸ δίκαιο θανατωθῆ, θὰ κάμῃ διπλάσια τὴν ὀργὴ τῶν πνευμάτων τῆς ἐκδίκησεως ἐναντίον ἐκείνων ποὺ τὸν καταδίκασαν. Φοβηθῆτε λοιπὸν τίς συνέπειες τῶν πράξεών σας καὶ ἀναλογισθῆτε ὅτι εἶναι δικό σας ἔργο ν' ἀπαλλάξετε τὸν ἄθῳ ἀπὸ τὴν κατηγορίαν· ὅσο γιὰ τὸν ἐνοχο, ἀφήστε τον στὸ χρόνο νὰ τὸν φανερώσῃ καὶ στοὺς συγγενεῖς τοῦ θύματος νὰ τὸν ἐκδικηθοῦν· διότι ἔτσι μόνο θὰ πράξετε ὅ,τι ἀπαιτεῖ ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ θρησκεία.